

Галичині. Керівництво повстанського руху у своїй роботі з місцевим населенням намагалося використовувати ненасильницькі форми й методи впливу на суспільну свідомість: переконання, роз'яснення, агітаційно-пропагандистську діяльність. Проте процес територіального та соціального звуження меж повстанського заплілля, викликаний утвердженням радянської влади на теренах західної України (друга половина 1944 – 1945 рр.), детермінував, починаючи з цього періоду, частіше застосування українськими повстанцями силових методів. У цілому ж український національний рух періоду Другої світової війни користувався масовою підтримкою українського селянства, звідки і черпав основні резерви для свого більше ніж десятилітнього існування.

1. Кендій А. Українська Повстанська Армія. – 1944-1945 рр. – Київ, 1999.; Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – Київ, 2002; Киричук Ю. Український національний рух 40-50-років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003.; Веденєв Д. До питання про тактику дії підпілля ОУН (друга половина 1940-х – початок 1950-х років) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 6. – К., 2002; Патриляк І. Спроби створення ОУН(б) та УПА української цивільної адміністрації (1941 – 1943 рр.) // Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукр. наук. конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003.
2. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944 – 1950 рр. – Луцьк, 1998; Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – 50-х рр. ХХ ст. – Львів, 2002.
3. Стародубець Г. Діяльність організаційно-мобілізаційної референтури заплілля УПА на зламі 1943 – 1944 рр. // Питання історії України: Зб. наук. статей. Т.7. – Чернівці, 2004; Стародубець Г. Організація самооборони українського повстанського заплілля в другій половині 1943 – першій половині 1944 рр. // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Вип.7. Серія: Історія. Зб. наук. праць. – Вінниця, 2004.
4. Патриляк І. Радянські партизани та українські повстанці (порівняльна характеристика за віком, освітою, соціальним походженням і національністю) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 7. – Частина II. – К., 2003.
5. Хмель С. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Львів, 1993.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління в Україні (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 134.
7. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48.
8. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 34.
9. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 53.
10. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48.
11. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 128.
12. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48.
13. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 66.
14. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 67.
15. ДАЛО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр. 67.
16. ДАЛО. – Ф.3. – Оп. 1. – Спр. 66.
17. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П-21. – Оп. 1. – Спр. 9.
18. ЦДАВОВ України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 67.
19. ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 293.

О. В. Потильчак

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1944 – 1945 рр.): ОРГАНІЗАЦІЯ, ДИСЛОКАЦІЯ І СТРУКТУРА СТАЦІОНАРНИХ ТАБОРІВ

Однією з недосліджених сторінок історії радянського військового полону є використання іноземних бранців на відбудові підприємств цукрової галузі Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний період. Наразі, незважаючи на очевидне пошукання у вивченні теми полону загалом і його вітчизняних сюжетів зокрема, в українській історіографії праці такої тематики фактично відсутні. Ситуація дещо парадоксальна, особливо зважаючи на поступове відкриття доступу вчених до колишніх так званих спецфондів державних архівозбірень і відомчих архівів спецслужб.

Мета цього дослідження – комплексне вивчення питання організації стаціонарних виробничих таборів військовополонених для використання робочої сили бранців на підприємствах цукрової галузі Української РСР у 1944 – 1945 рр. Конкретними завданнями праці є документальний аналіз особливостей, форм і методів організації режимних установ і відповідних структурних змін у цій царині. Об'єкт – підприємства цукрової галузі УРСР в 1944-1945 рр., предмет – використання іноземних бранців на відбудові галузі.

Питання використання праці іноземних військовополонених на відбудові підприємств цукрової промисловості Української РСР перейшло в площину практичної реалізації в кінці 1944 р. Саме тоді Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ) НКВС СРСР розпочало підготовку до створення стаціонарних виробничих таборів та їхніх відділень у бурякорадгоспах і на цукрових заводах центральних областей України. 14 грудня 1944 р. з'явився наказ НКВС СРСР № 001493 за підписом заступника наркома В.В.Чернишова про організацію табору № 136. Місцем дислокації його управління було визначено ст. Карлівку Полтавської області. У складі табору створили два відділення загальним лімітом 3000 військовополонених. У табірному відділенні № 1 передбачалося утримувати 2000 бранців, які мали працювати на місцевому цукровому заводі ім. Жовтневої Революції. 1000 військовополонених відділення № 2 (ст. Скороходово) працювали на цукровому заводі ім. Артема. [1, 1 – 1 зв.]. Уже на початку лютого 1945 р. наказом НКВС СРСР № 00133 управління табору № 136 передислокували з Карлівки до обласного центру [2, 1].

Організація нових таборів для військовополонених у цукровій галузі тривала й надалі. 8 січня 1945 р. з'явився наказ союзного наркомату про організацію виробничого табору для військовополонених № 134 в Ульяновці Сумської області (ліміт – 4500 військовополонених). Трудовий фонд двох новостворюваних відділень (3000 осіб) передбачалося використати на підприємствах цукрової промисловості Сумщини. Зокрема, двохтисячний контингент табірної підрозділу № 1, дислокований у

райцентрі Ульяновка, був працевлаштований на Велико-Жовтневому цукровому заводі. Інше відділення цього табору (№ 2 з лімітом бранців 1000 осіб) облаштували для цукрового заводу в селищі Терни [2, 1 – 1 зв.].

На початку 1945 р. військовополонені виділялися й на цукрові заводи Житомирщини. Так, 27 лютого 1945 р. наказ союзного наркомату внутрішніх справ поклав початок організації табірної відділення № 4 у складі Бердичівського стаціонарного табору для військовополонених № 112. Відповідно до затвердженого ліміту (2000 бранців) цієї установи, принаймні 800 мали працювати на цукровому заводі в Бердичеві [2, 1 – 1 зв.]. Архівні документи свідчать про численні проблеми з облаштуванням відділень Бердичівського табору. Серед останніх – відсутність елементарних умов для розміщення контингенту бранців. Так, у грудні 1944 р. начальник Відділу у справах військовополонених та інтернованих (ВВІ) НКВС Української РСР полковник П.Л. Нікіфоров, не перевіривши стану цього табору, доповів у Москву про готовність табірної управління № 112 прийняти чергову партію військовополонених. Коли в січні 1945 р. вони прибули до Бердичева, то виявилось, що табір до їх розміщення не підготовлений. Ні годувати новоприбулих, ні розселити було нічим і ніде [2, 1].

Із довідки НКВС УРСР, підписаної заступником наркома І.Л. Лобуренком і датованої 21 квітня 1945 р., очевидно, що на підприємствах Цукротрестів Народного комісаріату харчової промисловості (НКХП) СРСР у Сумській та Полтавській областях працювало відповідно 1986 та 2000 бранців війни. Ще 3500 військовополонених цукрові заводи цих областей очікували найближчим часом [3, 31].

Навесні 1945 р. організацію таборів для розміщення бранців, виділених для використання в цукровій галузі України, було продовжено. При цьому значно розширювалася як географія, так і галузева специфіка новостворюваних режимних установ. Згідно з наказом НКВС СРСР № 00401 від 27 квітня 1945 р., стаціонарний виробничий табір № 269 мав забезпечити робочою силою не лише цукрові заводи Кіровоградщини, але й окремі бурякорадгоспи цих регіонів. Створювали його на ст. Виска (Одеська залізниця) Кіровоградської області у складі шести табірних відділень із загальною лімітною наповненістю 3650 військовополонених. Вони розміщувалися відповідно на цукрокомбінатах Малої Виски (табірне відділення № 1 з лімітом у 1000 осіб), Знам'янки (№ 2 – 1000 осіб), Капітанівки (№ 3 – 500 осіб), а також у бурякорадгоспах с. Мар'янівка Маловисківського району (відділення № 4 з лімітом 500 осіб) і на ст. Шарівка (табірний підрозділ № 5 – 350 бранців). Табірне відділення № 6 із лімітом у 300 військовополонених передбачили облаштувати в бурякорадгоспі ім. Комінтерну (ст. Пангаївка) [2, 1 – 1 зв.].

Табір для військовополонених № 122 облаштували в селищі Ромодан Миргородського району. Організація його одинадцяти табірних відділень (загальною лімітною наповненістю – 5900 осіб) розпочалася відразу після підписання наказу НКВС СРСР № 00418 від 30 квітня 1945 р. Десять із них облаштувалися на підприємствах і в радгоспах цукрової галузі Полтавщини. Табірне відділення № 1 на 500 бранців створювалося на базі Оріхівського

цукрового заводу. У Яготинському районі військовополонені працювали на Червоноармійському цукровому комбінаті, цукрокомбінаті ім. Ілліча та в радгоспі “Берізки”. Тут утворили табірні відділення № 2, 3 та 6 із лімітом у 600, 400 і 1000 осіб відповідно. На Глобинському цукровому комбінаті та його Петрівському відділенні мали розмістити 1000 бранців у двох табірних підрозділах (№ 4 – 5). Шрамківський цукрокомбінат (ст. Кононівка) мав прийняти 500 військовополонених, що утримувалися в табірному відділенні № 8, а цукрокомбінат ім. Й.В. Сталіна (табірне відділення № 9) – 400 бранців. Виробничі табірні підрозділи № 10 та 11 управління табору № 122 були дислоковані в бурякорадгоспах с. Красенівки (600 осіб) та ім. К.Є. Ворошилова поблизу залізничної станції Гребінка (500 бранців) [2, 1 – 1 зв.].

30 квітня 1945 р. НКВС СРСР було прийнято рішення про організацію ще п'яти виробничих відділень табірної управління № 136 (м. Полтава) та двох підрозділів табору № 134 (м. Суми). Так, на Полтавщині нові табірні пункти для військовополонених з'явилися в Таверівському (№ 3 з лімітом 500 осіб) та Голобородзьківському (№ 4 – 500 бранців) бурякорадгоспах, а також на Ланівському (№ 5 – 500 осіб), Лохвицькому (№ 7 – 1500 осіб) цукро заводах і на цукрокомбінаті ім. С. Халтуріна (№ 6 з лімітом 1000 осіб) [2, 1-1 зв.]. На Сумщині спецконтингентом із військовополонених поповнилися трудові колективи Сумсько-Степанівського (табірне відділення № 4 з лімітом 500 осіб) та Куянівського (№ 5 – 300 осіб) цукрових комбінатів.

У середині 1945 р. військовополонених почали використовувати й на цукрових підприємствах Вінниччини. 14 травня 1945 р. було підписано відразу два накази НКВС СРСР (№№ 00502 та 00513) про додаткове розміщення бранців на об'єктах будівництва і в промисловості. Одним із пунктів першого нормативного припису передбачалася зміна дислокації табірної відділення № 1 Жмеринського табору № 253. Відтепер 1000 його бранців переводилися для роботи на Вище-Ольчедаївський цукро завод [2, 2]. Іншим наказом у складі цього ж табірної управління створювалося відділення № 5 з лімітом 1000 осіб. Його бранці працевлаштовувалися на Бебелівському цукро заводі [2, 1]. Водночас розширювалася мережа режимних об'єктів на цукроварнях Харківської області. 19 травня 1945 р., згідно з наказом № 00543 НКВС СРСР за підписом С.Н. Круглова, санкціонувався створення чергових відділень Харківського табору № 149 на Кегичівському (№ 16 з лімітом 1500 бранців) та Куп'янському (№ 17 – 2000 осіб) цукрових заводах [2, 1 – 2]. 23 травня започаткували організацію табірної відділення № 7 у складі табірної управління № 269 (селище Мала Виска Кіровоградської обл.). 800 осіб його контингенту передбачалося використати на Олександрівському цукровому заводі ім. Г.І. Петровського [2, 1].

Проте не все складалося вдало з використанням праці бранців війни. Чи не найбільшими проблемами були відсутність обладнаних приміщень для розміщення військовополонених, незадовільне харчування й матеріально-побутові умови. Усі ці чинники каталізували організаційно-структурні зміни в мережі таборів, приписаних до цукрових заводів.

Табори та їхні відділення змінювали ліміти, передислоковувалися, а іноді ліквідовувалися зовсім. Так, 6 червня 1945 р. змінило місце своєї “прописки” управління стціонарного табору № 122. Його передислокували зі ст. Ромодан до Лубен Полтавської області [2, 1]. Уже 9 червня 1945 р. було змінено адресу табірної управління № 269. Через відсутність приміщень для розміщення та належного утримання бранців у селищі Мала Виска його передислокували на ст. Цукрова Одеської залізниці з розміщенням на території Сабліно-Знам’янського цукрового заводу. Одночасно зменшувалася (до рівня фактичної наявності житлового фонду) лімітна чисельність відділень № 2–4, 6 цього табору. Вона скоротилася з 2300 до 2080 військовополонених. У зв’язку із завезенням на Мало-Висківський цукрозавод контингенту інтернованих іноземців, місцеве табірне відділення № 1 ліквідувалося. Натомість утворювався новий табірний підрозділ у буякорадгоспі ім. К. Маркса (№ 8 з лімітом 370 бранців) [2, 1–1 зв.]. 7 липня 1945 р. наказом НКВС СРСР № 00793 відділення № 2 табору № 139 (м. Умань Київської області), бранці якого працювали на Смілянському цукрокомбінаті, передали до складу місцевого табірної управління № 186, змінивши його номер з 2 на 4 [4, 1]. Аналогічна реорганізація чекала й табірні підрозділи на цукрових підприємствах Одещини. 12 липня 1945 р. наказом союзного НКВС № 00820 відділення № 14 (ліміт 1200 осіб) та № 17 (1000 бранців) Одеського табору № 159, що обслуговували Грушківський та Сальський цукрові комбінати, були передані до складу новостворюваного табірної управління № 426 (м. Котовськ Одеської області). Відповідно цим режимним об’єктам змінили нумерацію [4, 1].

У той же час тривала й організація нових табірних підрозділів. Так, 9 червня 1945 р. у складі табору № 134 на Сумщині було започатковано створення відділення № 10. За задумом господарських органів і НКВС, 500 осіб його контингенту мали працювати на Правдинському цукрозаводі [2, 5]. Два відділення управління табору № 186 (м. Сміла Київської області) було організовано й на Шполянському (№ 1 з лімітом 600 осіб) та Ярошевському (№ 2 – 400 бранців) цукрових комбінатах [2, 1]. З початку липня 1945 р. розпочали облаштування табірної відділення № 13 (ліміт 500 осіб) Бердичівського табору № 112 для використання бранців війни на Корнинському цукровому заводі Житомирської області [2, 2]. Тоді ж було започатковано організацію табірної підрозділу № 17 стціонарного табору № 159 (м. Одеса). Його тисячний контингент планували визискувати на Сальському цукровому комбінаті [4, 1]. 7 липня 1945 р. В.В. Чернишов підписав наказ НКВС СРСР № 00798. Цим відомчим нормативним приписом санкціонувався облаштування трьох табірних відділень (№№ 32–34) управління табору № 149 (м. Харків). 1100 їхніх бранців мали працювати на Первухінському, Ананівському та Пархомівському цукрових комбінатах Харківської області [4, 1]. На початку серпня 1945 р. УНКВС Сумщини розпочало організацію відділення № 15 табору № 134. Його контингент у 300 осіб передавався для використання на рафінадний завод сел. Хутір Михайлівський [4, 1].

Упродовж літніх місяців 1945 р. фронтові органи військового полону звільнили значну частину

полонених, які утримувалися у ФППТ на території країн Центральної Європи та Німеччини. За даними Генерального штабу Червоної Армії, їхня кількість становила близько 600000 осіб [5, 33]. Як наслідок – низка тилових виробничих таборів у Радянському Союзі позбавлялася потенційної можливості поповнити свої трудові контингенти. У зв’язку з цим 30 серпня 1945 р. керівництво НКВС наказом № 001000 прийняло рішення ліквідувати 21 із них. На території УРСР така доля чекала і новостворені табори № 269 та 426 [4, 1–3]. Фактично сталося так, що стационарні виробничі табори на ст. Цукрова Кіровоградської області та в Котовську Одеської області було ліквідовано навіть не завершивши організації його управління і табірних відділень.

Ішов час, а у відділення табору № 122 (м. Лубни Полтавської області) військовополонені так і не надійшли. Саме тому 19 жовтня 1945 р. наказом союзного Наркомату внутрішніх справ його управління і відділення були ліквідовані [26, 1–1 зв.]. 27 жовтня 1945 р. те саме чекало й табір № 139 (м. Умань). Проте цього разу розформування його табірних відділень НКВС обґрунтував передачею приміщень штабові Київського військового округу [6, 1–1 зв.].

Незважаючи на значні скорочення мережі табірних відділень у цукровій галузі, все ж мали місце й окремі випадки облаштування нових підрозділів на цих підприємствах. Так, 4 листопада 1945 р. В.В. Чернишов підписав наказ про організацію відділення № 3 табору № 232 (м. Стрий Дрогобицької обл.). 300 його бранців працевлаштували на Ходорівському цукрозаводі [6, 1]. 12 грудня було санкціоновано створення таких відділень у Вінницькому (№ 11 з лімітом 300 осіб) та Смілянському (№№ 8 та 9 – по 300 бранців кожне) таборах. Військовополонені тут працювали відповідно на Удечевському, Березинському та Верхняцькому цукрових заводах [6, 1–1 зв.].

Масштабна реорганізація мережі табірних відділень на цукрових підприємствах УРСР була здійснена на початку 1946 р. 31 грудня 1945 р. В.В. Чернишов підписав наказ “Про організаційні зміни у складі таборів НКВС для військовополонених на території Української РСР”. На табірні відділення цукрових підприємств і буякорадгоспів чекало суттєве скорочення. Так, у складі табору № 186 (м. Сміла Київської області) залишили три відділення (№№ 4–6 загальним лімітом 900 осіб), контингент яких працював на Смілянському, Березинському та Верхняцькому цукрокомбінатах. У складі Харківського табору № 149 таке відділення було лише одне – на Кегичівському цукровому заводі (№ 14 – 600 осіб). У переліку режимних установ табору № 159 (м. Одеса) військовополонені залишалися працювати лише на двох об’єктах – Грушківському та Сальському цукрових заводах. Табір № 110 у Коростені Житомирської області об’єднував у своїй структурі відділення в Бердичеві (№ 9 з лімітом 600 осіб) та Корнині (№ 10 – 30 бранців). Сумський табір № 134 мав відтепер у своєму складі три відділення на цукрових заводах області. Серед них: № 1 – на ст. Віри для Великожовтневого цукрокомбінату (1100 осіб), № 2 – на Тернавському цукрозаводі (500 осіб), а також № 8 (300 бранців), що створювалося для обслуговування Шалигінського цукрового заводу. У

Полтавській області (табір № 136) залишалося два табірні відділення на цукро заводах ім. Артема (ст. Скороходово) та ім. Жовтневої Революції (ст. Карлівка). Загальна лімітна чисельність цих режимних виробничих установ становила 1700 осіб. У складі стаціонарного табору № 177 (м. Чернігів) 500 бранців виробничого відділення № 7 обслуговували Линовицький цукровий комбінат. У складі Стрийського табору № 232, як і раніше, залишалося табірне відділення на Ходорівському заводі. Табір № 253 (м. Вінниця) у своєму складі мав відділення на Турбівському, Глуховецькому та Удечевському цукрових заводах, загальним лімітом трудового контингенту 1200 осіб. Станом на 1 січня 1946 р. за підприємствами цукрової галузі Української РСР ГУПВІ НКВС СРСР та його республіканські структури закріпили для працевикористання у складі 9 стаціонарних таборів 18 табірних відділень загальною лімітною наповненістю 9000 військовополонених. Їхні контингенти працювали на цукрових заводах Вінниччини, Київщини і Сумщини (по 3 у кожній області), Житомирщини, Полтавщини й Одещини (по 2 підприємства), а також по одному цукровому заводу в Дрогобицькій, Харківській і Чернігівській областях [6, 1 – 19].

Підбиваючи підсумки в питанні організації стаціонарних виробничих таборів військовополонених для використання їх бранців на підприємствах цукрової галузі Української РСР у 1944 – 1945 рр., слід відзначити, що основною причиною використання контингенту військовополонених у цукровій галузі України була гостра потреба в трудових ресурсах. Контингенти цих таборів комплектувалися переважно новоприбулими військовополоненими за залишковим принципом. Це означало, що насамперед наповнювалися бранцями табори, які обслуговували базові галузі військово-промислового комплексу, а вже потім виділялися військовополонені для Наркомату харчової промисловості і бурякорядгоспів.

Більшість військовополонених, залучених до праці в цукровій галузі України, працювала на цукрових заводах і лише невелика їх частина – в бурякорядгоспах. Це мало виразно сезонний характер. Аналіз територіально-галузеві структури таборів військовополонених на підприємствах цукрової галузі Української РСР у 1944 – 1945 рр. засвідчує, що найбільше їх облаштовувалося на території Київської, Кіровоградської та Полтавської областей. Основними методами табірної адміністрації були: комплектування установ новоприбулими бранцями, перерозподіл контингентів наявних таборів, зменшення їхньої чисельності, передислокація та зміна підпорядкування останніх. Типовими причинами ліквідації табірних відділень були: закінчення сезонних робіт на окремих підприємствах, звільнення приміщень таборів для розміщення на цій площі інших установ, невідповідність житлового фонду для утримання військовополонених, переведення контингенту до інших таборів тощо.

1. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ДА МВС України). – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 123.

2. ДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 135.

3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ України). – Ф. 1. – Оп. 23. –

Спр. 1830.

4. ДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 137.

5. Гуркин В.В., Круглов А.И. Кровавая расплата агрессора. Потери фашистской германии и ее союзников на советско-германском фронте превышают 10 миллионов человек // Военно-исторический журнал. – 1996. – № 3.

6. ДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 138.

Т.М. Гонтар

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ПОЛЬЩІ ДО УРСР У 1944 – 1946 рр. ЯК СЕЛЯНСЬКА ПРОБЛЕМА

У вересні 2004 р. виповнилося 60 років від часу підписання 9 вересня 1944 р. угоди між урядом УРСР і ПКНВ про обмін населенням, згідно з якою із Польщі було депортовано понад 600 тис. українців. Переважна їх частина – це селяни з Холмщини, Посяння, Підляшшя та Лемківщини, що споконвіку жили на етнічних українських землях, мали одноосібні господарства й усталений традиційний селянський побут. Вони були насильно зігнані зі звичних місць проживання і цілими селами депортовані до УРСР, де опинились у скрутному матеріальному становищі, зазнали нового примусу, а часто були поставлені на межу виживання.

Проблемі депортації українців у 1944 – 1946 рр. присвячено немало праць і публікацій документів з відповідними коментарями та вступними статтями, де дано оцінку насильницькому переселенню і політиці тоталітарних режимів, що обернулася трагедією для сотень тисяч людей. Меншою мірою розкрито подальшу соціально-політичну адаптацію переселенців в Україні, хоча й вона вже неодноразово заслуговувала на увагу дослідників. Архівні документи, що стосуються облаштування прибулих із Польщі на новому місці, частково опубліковані [1], інші ж зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і державного управління України (далі – ЦДАВОВУ), де їх особливо багато у фонді Управління при Раді Народних Комісарів УРСР у справах евакуації і розселення українського й польського населення, в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), а також в обласних державних архівах. Багато архівних документів опублікував В. Сергійчук у книзі „Трагедія українців Польщі”, де міститься відповідний розділ „Так приймали українців в УРСР” [2].

До 60-річчя від початку депортації українців із Польщі до УРСР опубліковано численні спогади переселенців [3; 4]. Вони містять багатий матеріал як про життя українців напередодні депортації, так і про сам процес насильницького виселення. Водночас у них відображено й трагедію селян, що втратили майно, можливість ведення власного господарства. Хоч у будь-яких спогадах є немало неточностей, емоційних характеристик, суб'єктивного сприйняття, вони є свідченнями людей, що самі були учасниками подій, а в цьому випадку – жертвами депортації. Такі свідчення допомагають уточнити деталі й характер перебігу подій минулого. На основі аналізу документів